

Dopady rizikového chování ve škole i mimo ni

(průvodce studiem)

Mgr. Miluše Hutýrová, Ph.D.

Úvod

Cílem textu je představit budoucím pedagogům projevy chování rizikového a problémového chování v dětském a adolescentním věku. Každé dítě projeví občas nějakou necitlivost nebo neposlušnost a záleží především na době trvání problému a jeho intenzitě, zdali takové chování označíme jako rizikové nebo problémové. Významnou roli v posuzování jednotlivých projevů chování u dítěte hrají hodnotová měřítká, morální schémata a v neposlední řadě také tolerance posuzovatele. V průběhu dětství a dospívání se můžeme setkávat s celou řadou projevů, které označujeme jako rizikové či problémové chování. Jejich škála sahá od projevů negativismu, fyzické nebo slovní agrese či tlaku na ostatní jedince přes lhaní, krádeže na jedné straně až k neschopnosti kontaktu, přecitlivělosti, závislosti, k motorickému neklidu, neurotickým obtížím na straně druhé. V textu si vymezíme pojetí rizikového chování a problémového chování a možnosti prevence v podmínkách základní a střední školy.

Terminologické vymezení

Termín **rizikové chování** je širším pojmem, který byl zaveden v resortu školství v roce 2010; Širůčková (in Miovský, 2010) uvádí, že je vlastně sociálním konstruktem – stejně jako problémové chování. Poukazuje na takové vzorce chování u jedince, které nemusejí být jednoznačně vymezeny a jejichž důsledkem může docházet k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, psychických, edukačních a dalších ohrožení pro jedince a společnost.

Problémové chování neboli syndrom problémového chování – jedinec, který se chová rizikově, má tendence chovat se rizikově i v dalších oblastech; jedná se o propojenost jednotlivých projevů rizikového chování, což tvoří problémové chování (Širůčková in Miovský, 2010).

Poruchy chování – opakující se a trvalý (v trvání nejméně 6 měsíců) vzorec disociálního, agresivního a vzdorovitého chování, které porušuje sociální normy a očekávání přiměřená věku dítěte (Mezinárodní klasifikace nemocí, 10. revize).

Specifická porucha chování – ADHD, hyperkinetické poruchy dělí na dva typy (porucha aktivity a pozornosti, hyperkinetická porucha chování) K základním příznakům hyperkinetických poruch patří hyperaktivita, porucha pozornosti a impulzivita.

Prevence – v širším slova smyslu je definována jako intervence určená k zamezení nebo snížení výskytu, šíření, popřípadě vzniku škodlivých účinků projevů rizikového chování, jimiž

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

se myslí např. rasismus, xenofobie, projevy agrese, šikany, záškoláctví; podle Světové zdravotnické organizace (WHO) se dělí na primární, sekundární, terciární.

Systém školské prevence

Školskou primární prevenci rizikového chování vymezujeme jako soubor přístupů, metod a intervencí, které jsou koncepčně rozvíjeny a zaštiťovány v rámci resortu školství a vycházejí ze školské legislativy. Cílovou skupinu zde tvoří děti, mládež i mladí dospělí. Institucionálně je oblast primární prevence navázána na síť škol a školských zařízení a systém institucí a služeb s nimi spojený. Můžeme na ni nahlížet jako na jádro primárních preventivních programů, protože zahrnuje hlavní a nejpočetnější cílové skupiny primární prevence. (Pilař, Budinská, Holická in Miovský, 2010)

Na **horizontální** úrovni ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy aktivně spolupracuje s věcně příslušnými resorty – ministerstvem vnitra, ministerstvem zdravotnictví, ministerstvem práce a sociálních věcí, ministerstvem obrany a nadresortními orgány.

Na **vertikální** úrovni ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy metodicky vede a koordinuje síť školských koordinátorů, kterou tvoří:

- krajské školní koordinátory prevence (pracovníci odboru školství, mládeže a tělovýchovy krajských úřadů);
 - metodici prevence (pracovníci pedagogicko-psychologických poraden);
 - školní metodici prevence (vybraní pedagogové ve školách a školských zařízeních).
- (Pilař, Budinská in Miovský, 2010)

Konkrétní projevy problémového a rizikového chování

Primárně vymezíme projevy rizikového chování, jak je specifikují školské legislativní normy vztahující se k oblasti primární prevence. Jsou zaměřeny na nejpočetnější cílové skupiny z pohledu primární prevence. Doplníme tento výčet také typy problémového chování, jejichž okruh je širší a nahlédneme na ně z pohledu speciální pedagogiky osob s psychosociálním ohrožením, popřípadě psychosociálním narušením.

Za prevenci rizikového chování považujeme takové typy edukačních, zdravotních, sociálních, terapeutických nebo jiných intervencí, které směřují k předcházení výskytu rizikového chování, zamezují jeho rozvoji, minimalizují již existující projevy rizikového chování nebo pomáhají při řešení jeho důsledků (Doležalová in Miovský, 2010).

Typy rizikového chování

- záškoláctví,
- šikana a projevy agrese,
- rizikové sporty a rizikové chování v dopravě,
- rasismus a xenofobie,
- negativní působení sekt,
- sexuální rizikové chování,

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- prevence v adiktologii.

Dále se sem řadí ještě další dva okruhy, které však nelze vymezit jako rizikové chování, pevně definovaný rámec mají ve zdravotnictví:

- poruchy příjmu potravy,
- okruh problémů spojených se syndromem týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

Záškoláctví je často spojeno s dalšími typy rizikového chování. Dítě tímto chováním často řeší konfliktní situace v rodině, ve škole či výchovných institucích. K záškoláctví mohou mít primárně sklon především děti, které se subjektivně cítí neúspěšné, nezařazené ve skupině anebo prožívají úzkost a strach v prostředí, ve kterém se pohybují. Náprava již rozvinutého záškoláctví bývá velmi obtížná, proto by měla být jeho předcházení věnována maximální pozornost. **Prvním krokem v nápravě je problém u dítěte včas rozpoznat a porozumět individualitě dítěte.** Nezbytnou podmínkou pro hledání řešení vzniklých obtíží je spolupráce rodičů, pedagogů i poradenských pracovníků.

Kategorie záškoláctví:

- **pravé záškoláctví** – žák se ve škole nevyskytuje, ale rodiče jsou přesvědčeni, že do školy chodí;
- **záškoláctví s vědomím rodičů** – rodiče s odmítavým postojem ke škole a společensky uznávaným hodnotám dítě podporují v zanedbávání školních povinností (v tomto případě se pedagog **musí** vždy **obrátit** na orgán sociálně-právní ochrany dětí) nebo se může projevovat přílišná slabost rodiče ve vztahu k dítěti či závislost na pomoci a podpoře dítěte v domácnosti (v tomto případě může pedagog rodiče upozornit na to, že „něco neklape“);
- **záškoláctví s klamáním rodičů** – děti přesvědčí rodiče o svých obtížích, např. zdravotních, rodiče jim absenci omluví; tento typ je obtížně rozlišitelný od záškoláctví s vědomím rodičů;
- **útěky ze školy** – žák do školy přijde, během vyučování na několik hodin školu nebo vyučování opustí;
- **odmítání školy** – některým dětem činí představa školní docházky psychické a jiné obtíže. (Kyriacou, 2004)

V zájmu zjišťování příčiny záškoláctví žáka a jejího odstranění může ředitel školy požádat o spolupráci odborníky z oblasti pedagogicko-psychologického poradenství, popř. orgány sociálně-právní ochrany dětí.

Možnosti intervence:

- **okamžitá opatření** – pozitivní motivace, zajištění průvodce, který dítě do školy doprovází, „co se stalo, stalo se“ – **začínáme znovu**;
- **perspektivní opatření** – svou roli hraje motivace k záškoláctví, soustavné posilování dítěte vůči frustraci metodou postupných zátěží, posilování kladného vztahu ke škole,

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- ke vzdělání, ke spolužákům i k pedagogům, pozitivní vzorce chování, zdravé klima školy a zajímavá mimoškolní činnost, preventivní programy pro rizikové žáky. (Matějček, 2011)

Ve školním řádu jsou uvedena konkrétní pravidla týkající se postupu školy v případě záškoláctví. Vycházejí z metodického pokynu MŠMT k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáka z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví. O neomluvené i zvýšeně omluvené nepřítomnosti žáků informuje třídní učitel výchovného poradce, který údaje eviduje. Neomluvenou absenci do 10 hodin řeší formou pohovoru třídní učitel se zákonným zástupcem žáka, který je pozván doporučeným dopisem.

Pokud má žák více než 10 neomluvených hodin, svolává ředitel školy školní výchovnou komisi, které se zúčastní ředitel, zákonný zástupce, třídní učitel, výchovný poradce, zástupce orgánu sociálně-právní ochrany dětí, školní metodik prevence, popř. další odborníci. V případě, že neomluvená nepřítomnost žáka přesáhne 25 hodin, zasílá škola oznámení o zanedbání školní docházky s náležitou dokumentací pověřenému obecnímu úřadu k projednání přestupku. V případě opakovaného záškoláctví v průběhu školního roku, a pokud je neomluvená absence vysoká, následuje hlášení o zanedbání školní docházky Policii České republiky.

Škola může v odůvodněných případech požadovat doložení nepřítomnosti žáka z důvodu nemoci ošetřujícím lékařem jako součást omluvenky vystavené zákonným zástupcem žáka i v případě kratších absencí. Lékař nemá zákonnou povinnost vystavovat taková potvrzení, ale požádá-li jej orgán sociálně-právní ochrany dětí (který musí být požádán školou), je lékař povinen sdělit tomuto orgánu potřebné údaje.

Projevy rizikových sportů a rizikového chování v dopravě jsou poměrně novou formou rizikového chování, především z hlediska výraznějšího masového rozšíření. **Rizikové sporty a rizikové chování v dopravě** vymezujeme jako záměrné vystavování sebe anebo druhých nepřiměřeně vysokému riziku újmy na zdraví, nebo dokonce přímého ohrožení života v rámci sportu (např. aktivity jednoznačně a vědomě překračující fyzickou sílu a možnosti aktéra nebo aktérů) či v dopravě (např. tajné závody aut za plného provozu, záměrná jízda pod vlivem psychoaktivních látek apod.).

Riziko nechápeme pouze jako záměrné vystavování sebe sama nepřiměřenému riziku, ale také ohrožování dalších osob a poškozování svého i cizího majetku a vybavení (Miovský a kol., 2010).

Rasismus a xenofobie – obecně jde o soubor projevů směřujících k potlačení zájmů a práv menšin a neschopnost akceptace odlišností, který v rámci primární prevence třídíme do kategorií rasismus a xenofobie.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Šikanu lze vymezit jako násilné, ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit (Vágnerová, 2001). Šikanování se v jakékoli podobě, zejména v počátečním stadiu, může vyskytovat na každé škole (Kolář, 2011). Její problematice se budeme věnovat v samostatném textu.

I přes nejednotné závěry diskuzí na téma, jaká kritéria zvolit pro vymezení sekty, vnímáme z hlediska prevence oblast **negativního působení sekt** jako soubor psychologických, sociálních, ekonomických a dalších důsledků jejich působení. Sektou v tomto pojetí rozumíme určitou ohraničenou sociální skupinu, jejíž členové sdílí ideologický koncept, jehož prostřednictvím se skupina vymezuje vůči svému okolí. Přitom dochází k postupné sociální izolaci, manipulaci a dalším extrémním zásahům do soukromí participujících osob. Z jistého úhlu pohledu je můžeme také vnímat jako sociální nebo kulturní menšinu (Hadj Moussová, 2004). Z hlediska prevence je zde klíčová oblast důsledků pro duševní a somatické zdraví, sociální postavení, ekonomickou oblast a ojediněle i trestněprávní důsledky (Miovský a kol., 2010).

Za **sexuálně rizikové chování** považujeme soubor behaviorálních projevů doprovázejících sexuální aktivity a vykazujících prokazatelný nárůst zdravotních, sociálních a dalších typů rizik. Může se jednat o jevy obecně frekventované v populaci, anebo jde o projevy kombinující více typů rizikových projevů, např. kombinace užívání návykových látek a rizikového sexu, sexuální zneužívání ve všech jeho formách apod. Zařazujeme sem také rozličné nové trendy přinášející zvýšené riziko i v jiných než pouze zdravotních oblastech, např. využití nových informačních technologií.

Za primární prevenci **zneužívání návykových látek** považujeme takové aktivity a programy, které jsou úzce zaměřeny na oblast užívání návykových látek a rizika s tímto spojená. Programy specifické primární prevence užívání návykových látek se vyznačují třemi hlavními charakteristikami:

- přímo a explicitně vyjádřeným vztahem k oblasti užívání a uživatelů návykových látek a k tématům s tímto spojeným;
- jasnou časovou a prostorovou ohraničeností realizace;
- zacílením na jasně ohraničenou a definovanou skupinu a s tím souvisejícím zdůvodněním matchingu.

Do projevů rizikového chování můžeme přiřadit i další dva okruhy problémů, které tvoří samostatný celek a nemůžeme je považovat za projevy rizikového chování.

Určité projevy chování dětí, se kterými se pedagogové mohou setkat, nemusejí být nutně projevem nekázně nebo poruchy chování.

Nezájem dětí o výuku, jejich vzhled, záškoláctví anebo razantní změny v chování mohou být projevem dítěte týraného, zneužívaného nebo zanedbávaného. A v mnohých případech je to právě pedagog, který si jako první určitých signálů u dítěte všimne, nebo se mu dítě se svým trápením svěří jako osobě, které důvěřuje.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Syndrom **týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte** (CAN neboli child abuse and neglect) je souborem nepříznivých příznaků v oblastech stavu a vývoje dítěte a jeho postavení ve společnosti, zvláště v rodině. Soubor těchto nepříznivých příznaků je výsledkem převážně úmyslného ubližování dítěti, k němuž nejčastěji dochází ze strany primárních vychovatelů. (Špeciánová, 2003)

Do oblasti prevence spadá okruh primárních preventivních programů, které se zaměřují na prevenci výskytu tohoto jevu ve společnosti, ale také na včasné zachycení jeho projevů, při nichž může sehrát významnou roli pedagog, a na včasnou intervenci (Miovský, 2010).

Tuto skupinu chápeme v souladu se současným pojetím zdravotní prevence jako **poruchy** způsobené rizikovými vzorci chování **ve vztahu k příjmu potravy**, založené většinou na negativním sebehodnocení odvozeném od zkresleného vnímání vlastního těla. Důsledkem může být jak výrazná podváha, tak výrazná nadváha a jejich další možné zdravotní, sociální a psychologické komplikace.

V rámci primární prevence lze tuto oblast pojmout v širším kontextu potřeb zdravého a vyváženého životního stylu a životosprávy od raného dětství. Musíme vzít v úvahu i přístup společnosti k problematice i pojetí ideálu ženské krásy – štíhlosti, ba přímo vyhublosti. (Miovský, 2010)

Projevy problémového chování

Přetrvává-li období vzdoru a umíněného chování, které je typické pro raný dětský věk, ještě ve školním věku, lze mluvit o signalizující nerovnoměrnosti duševního vývoje. Ta se projevuje neschopností akceptovat normy a požadavky v chování kladené na dítě. **Negativismus** může vzniknout jako důsledek ADHD nebo neurotických projevů ale stejně tak může být důsledkem nesprávné výchovy (kladení nepřiměřených nároků, popř. minimálních nároků či rozcházejících se požadavků). Častými projevy negativismu jsou odmítání názorů autorit, negativistické reakce projevující se odmítáním poslušnosti a odmlouvání. (Vágnerová, 2001)

Lhaní představuje způsob úniku z osobně nepříjemné situace, kterou dítě nedokáže vyřešit jinak. Většina dětských lží má charakter **zapírání** a **omlouvání** např. špatných školních výsledků. Lži hodnotíme ve vztahu k vývojové úrovni dítěte. Při posuzování lhaní je proto nutné mít na zřeteli vývojové hledisko – např. předškolním dětem splývá svět reálný a fantazijní.

O lhaní jako poruše chování můžeme mluvit v případě, pokud je patrný záměr získat vlastní výhody anebo poškodit druhého člověka (Matějček, 2011). Pravá lež má hlavní motiv, kterým je úmyslné oklamání a vědomí nepravdy. Lhaním chce dítě dosáhnout nějakého cíle. Při hledání příčin se hodnotí frekvence lží, posuzují se specifické situace, při kterých se dítě lží dopouští.

Možnosti intervence:

- u zapírání vycházíme z hodnocení intelektové vyspělosti dítěte ve vztahu k nárokům školy a rodiny, hodnocení jeho povahových rysů a celkové odolnosti ve

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

vztahu k ambicím a očekávání dospělých; základní otázkou se stává, „proč dítě potřebuje lhát“, otázku „jak trestat“ odsouváme do pozadí, jde tedy o to, jak učinit lhaní pro dítě zbytečným, ne jak jej odsunout do pozadí;

- u lží, jejichž obětí je někdo druhý, k základní otázce „proč“ přistupuje otázka, „jaké je to dítě“; je nutné posuzovat účel, který dítě vedl ke lhaní, jaké má zázemí, systém hodnot; doporučení pak mohou být dvojího typu – první směřují k utlumení tohoto jednání a druhá mají povzbudit a posílit nové, sociálně žádoucí postoje (Matějček, 2011).

Krádeže jsou charakteristické záměrností jednání. O krádeži můžeme mluvit pouze tehdy, pokud dítě pochopilo pojem vlastnictví a je schopno akceptovat normu chování, která vymezuje odlišný vztah k vlastním a cizím věcem. Může se také projevat vliv odlišného hodnotového systému určitých sociálních skupin a menšin. Krádež může být spojena i s projevy násilí – např. loupež, přepadení. Krádeže, podobně jako lhaní, se posuzují z hlediska obecné společenské morálky. (Matějček, 2011)

Cíle krádeže a motivace u dětí:

- dítě krade pro sebe, za účelem uspokojování nižších potřeb plynoucích z nedostatků v citových vztazích v rodinném prostředí;
- dítě krade pro druhé, za účelem získání určitého sociálního statusu mezi vrstevníky;
- dítě krade pro partu, za účelem získání uznání party;
- krádeže jako zážitek, kdy nedostatek podnětů a pocit nudy vedou k touze po nebezpečí a dobrodružství;
- krádeže za účelem pomsty člověku, který se dítěti zdá nespravedlivý; motivací není zisk, ale poškození druhého, projevem mohou být urážky a provokace. (Vágnerová, 2001)

Uvedené kategorie se mohou kombinovat, hranice mezi nimi nejsou ostré a mají různé mezistupně. Musíme také odlišovat, jestli se jedná o krádež ojedinělou, příležitostnou, impulzivní reakci u dítěte, což zvláště u mladších dětí má menší význam. Závažnými signály poruchy socializace jsou předem připravená krádež a opakované krádeže ve skupině vrstevníků.

Možnosti intervence:

- nevystavovat dítě lákadlům a nenabízet příležitost k přestupkům, nenechávat peníze a cenné věci bez kontroly, vědět, kolik máme v peněžence;
- vysvětlovat dětem přiměřeně k jejich věku hodnotu peněz, vést je k hospodaření s penězi a k plánování, co si lze koupit;
- pokud dítě jiné děti uplácí anebo si je kupuje, je vhodné jej seznamovat s formami a strategiemi sociální komunikace, pracovat s dítětem na znalostech a dovednostech, jimiž ostatním dětem může imponovat (Matějček, 2011);

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- ve školním řádu by měla být uvedena opatření, která mohou pedagogové využít v případě, pokud se některý žák dopustí krádeže na půdě školy;
- u každého podezření na výskyt krádeže musí být informován ředitel školy a každou nahlášenou krádeží je třeba se zabývat a prošetřit ji;
- o krádeži a jejím šetření by se měl vyhotovit zápis, ve kterém budou uvedeny všechny podstatné skutečnosti;
- u náhrady škody by měla být preferována náprava vztahu mezi poškozeným a tím, který se krádeže dopustil (např. omluva, náhrada škody, vrácení předmětu apod.), krádež je nutné oznámit rodičům poškozeného ihned, rodičům zloděje po předchozím zjištění příčin a okolností činu;
- pokud se žák ve škole dopouští krádeží opakovaně a škola již vyčerpala všechna kázeňská opatření, měla by se obrátit na orgán sociálně-právní ochrany dětí, který se bude případem dále zabývat a hledat případná další výchovná opatření, která jsou v jeho kompetenci;
- pokud se jedná o krádež z uzamčeného prostoru, je nutné informovat Policii ČR, stejně tak pokud krádež vykazuje znaky násilí a vydírání. U těchto skutků nehraje roli hodnota odcizené věci a jsou vždy trestním jednáním, i když je dítě mladší 15 let. U běžné krádeže je do 5 000 Kč věc řešena jako přestupek.

V rámci prevence krádeží ve školním prostředí je důležité vést děti k tomu, že normální je nekrást, a ne si všechno hlídat a zamykat.

Útěk lze interpretovat jako určitou variantu únikového jednání. Dítě řeší svůj problém útekem z prostředí, které se mu zdá ohrožující nebo jinak nepřijatelné. Pokud dítě utíká z domova, může to být signál, že rodina nefunguje, nenaplnuje základní psychické potřeby a ve své funkci nějakým způsobem selhává. Je podstatné si uvědomit, že za útky coby poruchu chování můžeme považovat až útěk opakovaný. (Matějček, 2011)

Formy útěků (s odlišnými projevy a motivací):

- reaktivní, impulzivní útky – nepromyšlené, jednorázové, jsou okamžitou reakcí na určitý podnět (např. nespravedlivý trest, ponížení aj.), dítě se převážně chce vrátit;
- plánované – důvodem jsou dlouhodobější problémy, např. z nedostatku citového zázemí, nepochopení okolím apod.;
- chronické útky – dítě se většinou nechce vrátit;
- útky z ústavních zařízení.

Možnosti intervence:

- vycházejí z motivace k tomuto jednání, příčin bývá zpravidla více, ze strany dítěte i dospělých, ať již rodičů, nebo vychovatelů v ústavním zařízení, neexistují specifické rady a pokyny pro prevenci útěků dítěte z domova (Vágnerová, 2001).

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Toulání je charakterizováno dlouhodobým opuštěním domova, které většinou navazuje na útky. Může být výrazem nedostatečné citové vazby k lidem a k zázemí, které je dysfunkční, dítěti na něm nezáleží anebo je odmítá. Může se toulat samo, anebo v partě; toulání bývá často propojeno s dalšími odchylkami v chování, sloužícími jako prostředek k zajištění obživy – krádeže, loupeže, prostituce apod.

U starších dětí jsou útky a toulání ve spojení s disharmonickým vývojem osobnosti mnohdy poruchami chování s nepříliš nadějnými prognózami. Toulání spolu s citovou nepřipoutaností či nezakotveností zapadá také do symptomatologie psychické deprivace. (Matějček, 2011)

Možnosti intervence:

- jak je uvedeno v předchozím textu, jde většinou o sekundární poruchy chování a nelze je napravit jinak než souběžně s primárními poruchami chování.

Agrese patří do přirozeného repertoáru chování, agresivní chování se může objevit i u dětí, u kterých se nejedná o projevy poruchy chování. Termín **agresivita** vyjadřuje vnitřní dispozici nebo osobní vlastnost, je zpravidla chápána jako relativně trvalá a hůře měnitelná charakteristika osobnosti. **Agrese** označuje vlastní pozorovatelné jednání, neexistuje jedna její teorie, ani univerzální postupy vedoucí k překonávání tohoto způsobu chování. Vždy musíme sledovat situaci, která předcházela projevům agrese a mohla být spouštěcím mechanismem. (Martínek, 2009)

Rozlišujeme tedy:

- agresivitu pramenící z nevyjasněných hranic, mantinelů, dítě nemá jasně stanovená pravidla z rodiny;
- agresivitu jako reakci dítěte na přísnou a tvrdou výchovu;
- vrozenou agresivitu jako hnací sílu a energii;
- agresivitu jako projev frustrace;
- agresivitu jako formu naučeného chování, může být i nezáměrnou nápodobou. (Vágnerová, 2001)
- Jiné možnosti dělení agresivity a agrese:
 - verbální a fyzická,
 - přímá a nepřímá,
 - přiměřená a nepřiměřená.

Možnosti intervence:

Projevy verbální agrese:

- zklidnění situace a snaha pedagoga převést ji do neutrální roviny a nestupňovat napětí;
- po opakovaném útoku vhodně komentovat situaci i pro ostatní žáky ve třídě.

Projevy fyzické agrese:

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- ochránit sebe, tedy pedagoga;
- ochránit ostatní žáky ve třídě před útokem agresora.

Další možnosti:

- nabídnout dítěti různé formy uvolnění neboli „vybití“ energie, vhodné jsou individuální i kolektivní sporty, popř. aikido;
- pokusit se odstranit podněty, které frustraci způsobují;
- nácvik vhodných a společensky přijatelných vzorců chování, rozvíjení komunikačních a sociálních dovedností ve vztahu k dospělým i dětem. (Martínek, 2009)

Použitá a doporučená literatura

1. FEUERSTEIN, R.; FEUERSTEIN, R. S.; FALIK, L.; RAND, Y. 2014. *Vytváření a zvyšování kognitivní modifikovatelnosti*. Praha: Karolinum, 473 s. ISBN 978-80-246-2400-6.
2. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. 2. vyd. Praha: Portál, 2005. 256 s. ISBN 80-7367-014-3.
3. KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011.
4. KYRIACOU, CH. *Klíčové dovednosti učitele*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 155 s. ISBN 978-80-7367-434-2.
5. LABÁTH, V. a kol. *Riziková mládež*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4.
6. LEBEER, J. (ed.). *Programy pro rozvoj myšlení dětí s odchylkami vývoje*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 262 s. ISBN 80-7367-103-4.
7. MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. 2. vyd. Praha: Portál, 2011. 335 s. ISBN 80-04-24526-9.
8. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 152 s. ISBN 978-80-247-2310-5.
9. MIOVSKÝ, M. (ed.) *Primární prevence rizikového chování ve školství*. 1. vyd. Praha: Sdružení SCAN; Centrum adiktologie – Psychiatrická klinika; 1. LF v Praze; VFN v Praze, 2010. 253 s. ISBN 978-80-87258-47-7.
10. ŠPECIÁNOVÁ, Š. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. 1. vyd. Praha: Vydavatelství Linde, s. r. o., 2007. 156 s. ISBN 80-86131-44-0.
11. VÁGNEROVÁ, K. a kol. *Minimalizace šikany – praktické rady pro rodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 147 s. ISBN 978-80-7367912-5.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

12. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2001. 170 s. ISBN 80-7184-488-8.
13. WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání. Pachatelé a oběti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2000. 212 s. ISBN 802-7169-795-8.
14. POKORNÁ, V. 2010. *Vývojové poruchy učení v dětství a dospělosti*. 1. vyd. Praha: Portál. 238 s. ISBN 80-7367-773-2.

Internetové zdroje:

www.varianty.cz

www.minimalizacesikany.cz

www.drogy-info.cz

www.odrogach.cz

www.czechkid.cz

www.socialni-zaclenovani.cz

www.romodrom.cz

www.jedensvet.cz

www.minimalizacesikany.cz

www.adiktologie.cz

www.sikana.org

www.icelp.info

www.centrum-cogito.cz

www.ucime-se-ucit.cz